
Komitet Nauk o Literaturze Polskiej PAN : raport o stanie polonistyki literackiej.

Biuletyn Polonistyczny 25/3-4 (85-86), 123-134

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KRONIKA KRAJOWA

KOMITET NAUK O LITERATURZE POLSKIEJ PAN RAPORT O STANIE POLONISTYKI LITERACKIEJ¹

Dotychczasowa sytuacja nauk o literaturze polskiej

W ostatnich latach nauki o literaturze polskiej uzyskały poważne i trwałe osiągnięcia badawcze. Prace naukowe z tego zakresu koncentrowały się w 10 ośrodkach uniwersyteckich oraz w Instytucie Badań Literackich PAN, którego głównym zadaniem jest wykonywanie długofalowych prac badawczych z zakresu filologii polskiej, wymagających odpowiednich nakładów i wyspecjalizowanych zespołów. Jest to szczególnie ważne przy opracowywaniu prac podręcznikowych i wszelkiego rodzaju podręcznikowych pomocy, podstawowych kompendiów bibliograficznych i biobibliograficznych, edycji krytycznych klasyków literatury polskiej (w wielu z tych prac biorą udział specjaliści ze wszystkich ośrodków polonistycznych). Poważna jest też rola IBL w dziedzinie kształcenia kadry naukowej na wszystkich poziomach i we wszystkich specjalnościach oraz w organizowaniu życia naukowego (staże, stypendia, konferencje naukowe w skali ogólnokrajowej). Należy też dodać, że dość znaczna część pracowników Instytutu bierze bezpośredni udział w dydaktyce uniwersyteckiej.

1. Intensywnie rozwija się refleksja teoretyczna zarówno nad wewnątrzsystemowymi prawidłowościami literatury, jak i nad

jej związkami z zewnętrznym kontekstem historyczno-społecznym, przy czym w wielu wypadkach twierdzenia i techniki wypracowane na gruncie strukturalno-semiotycznym udało się zintegrować z marksistowskim sposobem pojmowania procesu literackiego. Szczególnie owocna dyskusja toczy się wciąż na gruncie poetyki teoretycznej. Zbudowane zostały nowe metodologiczne podstawy badań tzw. kultury literackiej (proces produkcji i rozpowszechniania dzieł literackich, sytuacja zawodowa i rola społeczna pisarza, instytucje literackie i oddziaływanie instytucji społeczno-politycznych na rozwój literatury, społeczne zróżnicowanie wyborów czytelniczych i funkcjonowanie literatury w różnych środowiskach społecznych). Zaniepokojenie budzi natomiast zmniejszanie się liczby specjalistów i słabnące tempo badań w dziedzinie wersologii.

2. W dziedzinie historii literatury zainteresowania przesunęły się wyraźnie w stronę Młodej Polski i literatury międzywojennej. Badania nad epoką romantyczną osiągnęły poziom bardzo wysoki, ale liczba specjalistów zajmujących się na tym terenie pracami koncepcyjnymi jest niewystarczająca. Pomyślnie, chociaż powoli, toczą się badania nad Oświeceniem, nastąpiła również pewna poprawa w dziedzinie studiów nad pozytywizmem. Konieczny jest natomiast wysiłek szkoleniowy zmierzający do zwiększenia kadry zajmującej się literaturą dawniejszą, zwłaszcza średniowieczną.

Niezadowolająco przedstawiają się studia nad literaturą ostatniego czterdziestolecia. Obok oczywistego utrudnienia, jakim jest brak dystansu czasowego, działały tu szkodliwe zakazy i naciski wynikające z okoliczności o charakterze pozanaukowym.

Badania nad literaturą ludową koncentrowały się głównie na historii folklorystyki; dopiero od niedawna zaznaczył się zwrot

w stronę poetyki.

Nie rozwinęła się też należycie komparatystyka; przyczyną główną - obok trudności wyjazdowych - jest zapewne jej nieobecność w systemie studiów uniwersyteckich, a także niezadowalający stan niektórych gałęzi neofilologii literackiej.

Materiał literacki różnych epok rzadko kiedy prezentowany jest w postaci naukowej monografii wielkiego pisarza. Tylko niewielu uczonych podejmuje takie zadania, i to przeważnie ograniczając się do jakiejś fazy czy dziedziny jego działalności twórczej. Częstsze są prace o autorach minorum gentium. Dzięki poprzednio scharakteryzowanemu postępowi teoretycznemu wyostrzyła się niezmiernie spostrzegawczość analityczna i interpretacyjna w stosunku do konkretnego dzieła literackiego: o jego budowie i wartościach potrafią badacze powiedzieć dziś znacznie więcej i precyzyjniej niż dawniej. Zjawiskiem pomyślnym jest stopniowy wzrost przekrojów problemowych przez literaturę poszczególnych okresów; zwracają przy tym uwagę dwa nowe obszary badawcze: 1) literatura popularna, masowa oraz folklor miejski, 2) badania nad życiem literackim. Zintensyfikowały się również studia nad dziejami krytyki i innych form świadomości literackiej.

3. Z dużymi trudnościami i opóźnieniem powstaje wielka synteza historii literatury polskiej. Wydano dotąd tomy poświęcone renesansowi, barokowi, pozytywizmowi i literaturze międzywojennej (funkcje syntezy spełnia też w znacznym stopniu dzieło "Romantyzm i historia" M. Janion i M. Zmigrodzkiej). Równocześnie dobiega końca praca nad podręcznikiem "Dzieje literatury polskiej". Rolę syntezy wykorzystywanej szeroko w nauczaniu uniwersyteckim spełnia także "Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku" (dotąd 11 tomów z zamierzonych 23). Zarówno w nauczaniu,

jak i w szerszym obiegu czytelniczym funkcjonują poza tym inne opracowania bardziej zwięzłe i popularne (J. Krzyżanowskiego, prace zbiorowe Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu Jagiellońskiego).

4. Prace słownikowe, dokumentacyjne i bibliograficzne odznaczają się u nas maksymalną kompletnością i starannością wykonania. Zwiększa to jednak znacznie ich objętość i opóźnia realizację. Tak np. ostatni opublikowany tom "Polskiej Bibliografii Literackiej" to rok 1976 (opracowane w maszynopisie tomy za lata 1977-1980 czekają na druk), w "Nowym Korbucie" brak jeszcze tomów poświęconych wielkim pisarzom i czasopiśmiennictwu. Z uznaniem przyjąć należy zapowiedź wydania skróconej wersji "Nowego Korbuta", przewodnika biobibliograficznego "Pisarze polscy", dostosowanego do potrzeb studenckich i szerszych kręgów zainteresowanych literaturą polską.

5. Stwierdzić należy duże zaniedbania i opóźnienia w dziedzinie prac informacyjno-encyklopedycznych. Opublikowano dotąd tylko "Słownik literatury polskiego Oświecenia", "Słownik terminów literackich" oraz "Przewodnik polonisty (bibliografie, słowniki, biblioteki, muzea literackie)" - dwie ostatnie pozycje od dawna wyczerpane. Oddany został do druku przewodnik encyklopedyczny "Literatura polska" oraz opracowany w IBL "Słownik literatury staropolskiej"; obecnie IBL przystąpił do opracowania słownika literatury polskiej XIX i XX wieku.

6. Zaostrzające się wciąż rygory edytorstwa naukowego zapewniły wysoki walor ukazującym się ostatnio wydaniom krytycznym klasyków (Mickiewicz, Kasprowicz, Żeromski), ale też wydłużyły znacznie czasokres ich realizacji. Wielu znakomitych pisarzy nie doczekało się dotąd wydań zbiorowych - poprawnych, do-

prowadzonych do końca i nie okaleczonych przez cenzurę. Edytorstwo naukowe stało się tak trudne i pracochłonne, że nie mogą mu podołać w ramach swych obowiązków pracownicy wydawnictw, zaś pracownicy naukowo-dydaktyczni i naukowo-badawczy nie zawsze są w tym kierunku wyspecjalizowani, nie znajdują tu też dostatecznej satysfakcji ani moralnej, ani materialnej. Toteż zwłaszcza w młodszym pokoleniu liczba ich jest coraz mniejsza.

7. W ostatnich latach ukazało się sporo antologii prezentujących w przekładach główne kierunki literaturoznawstwa XX w., oraz wybory prac wielu wybitnych badaczy i krytyków współczesnych. Brak natomiast przekładów fundamentalnych prac monograficznych i syntetycznych z zakresu nauki literatury i dziedzin pokrewnych.

8. Stan ilościowy i poziom czasopiśmiennictwa naukowego przedstawiały się na ogół zadowalająco. Tym mocniej zaakcentować należy rażące zaniedbania recenzyjne, słabe tętno dyskusji i polemik naukowych.

Kłopotliwy problem stanowią zeszyty naukowe poszczególnych uczelni. Wartość drukowanych tu prac jest bardzo nierówna; nadto zaś wskutek wadliwego kolportażu publikacje te są trudno dostępne.

9. Współpraca naukowa polonistyki literackiej z sąsiednimi dyscyplinami humanistycznymi przedstawia się na ogół zadowalająco, np. jeśli chodzi o historyków myśli filozoficznej i społecznej, socjologów kultury czy sławistów. Postulować natomiast należałoby bardziej intensywną współpracę z językoznawcami i historykami sztuki.

10. Realizacji zamierzeń badawczych stoją na przeszkodzie

rosnące trudności wydawnicze - limity arkuszowe, poślizgi, niechęć drukarni do realizacji zleceń na książki naukowe, ograniczenie ilości korekt itd. Towarzyszy temu obniżka wysokości nakładów produkowanych książek, co powoduje nieraz sytuacje absurdalne: pozycje podręcznikowe, które powinny być do nabycia dla każdego studenta, znikają z księgarń po kilku tygodniach i czekać muszą długo na wznowienie, bardziej atrakcyjne tytuły naukowe sprzedawane są tylko "spod lady" lub na czarnym rynku, a wydawnictwa informacyjne, które służyć by mogły przez kilkadziesiąt lat, stają się niedostępne w najlepszym wypadku po kilku latach i oczywiście nigdy nie są wznowiane. Równie absurdalna jest praktyka, która najcenniejszym i najbardziej poszukiwanym monografiom odbiera prawo do wznowienia, jeśli zostały opublikowane w seriach firmowanych przez PAN. W ten sposób ogromny wydatek energii naukowej przestaje być użyteczny społecznie. Nowe zagrożenie dla książki naukowej to ogromny wzrost jej ceny w ostatnim czasie. Ponieważ nie są to problemy specyficznie polonistyczne, ograniczamy się tutaj tylko do zasygnalizowania tych dotkliwych bolączek.

11. Współpraca naukowa z zagranicą pozostawiała wiele do życzenia przede wszystkim ze względu na szczupłe środki finansowe. Nie mówiąc o ograniczeniach wyjazdów badawczych za granicę i zaproszeń do Polski obcych uczonych, zwrócić należy uwagę, że nasz udział w wielkich imprezach międzynarodowych był rażąco niewielki. Nie rozwinęto też dotąd akcji wydawania najwybitniejszych osiągnięć literaturoznawstwa polskiego w językach światowych, akcji tej nie może zastąpić pożyteczne wydawnictwo "Literary Studies in Poland"; również rozpowszechnianie polskich książek i czasopism naukowych za granicą odbywało się z małą sprawnością. Z drugiej strony - poza doskonale prowadzoną

biblioteką IBL - dopływ nowych książek i czasopism zagranicznych do bibliotek uniwersyteckich i instytutowych był nadzwyczaj ubogi i przypadkowy. w dodatku nie zorganizowano informacji o nowych nabytkach (poza biblioteką IBL). Ostatnio i książki, i czasopisma w ogóle nie są sprowadzane, co dla rozwoju nauki grozi katastrofalnymi skutkami.

12. Osobnej dokumentacji wymagałaby sytuacja lokalowa i wyposażenie techniczne polonistyki literackiej. Znana jest powszechnie ciasnota i niewygody, w jakich pracować muszą nauczyciele uniwersyteccy, a także brak podstawowych urządzeń technicznych, jak czytniki do mikrofilmów czy kserografy. Tu chcielibyśmy tylko zasygnalizować katastrofalną sytuację lokalową IBL: brak sal na zajęcia naukowe i dydaktyczne, a zwłaszcza brak magazynów i pomieszczeń dla biblioteki.

Zadania i postulaty

I. Badania naukowe oraz ich warunki materialne i organizacyjne

A. Z retrospektywnej części niniejszego opracowania wynikają następujące naczelnne zadania badawcze na najbliższą przyszłość:

1. Przygotować akademicką syntezę teorii literatury i metodologii badań literackich (uwzględniającą różne jej współczesne kierunki).

2. Doprowadzić do końca akademicką syntezę "Historii literatury polskiej".

3. Usystematyzować prace nad historią gatunków literackich.

4. Wzmocnić badania nad literaturą średniowieczną i współczesną, nadrabiając m.in. dotychczasowe zaniedbania dotyczące literatury emigracyjnej.

5. Rozszerzyć naukowe prace monograficzne o wielkich pisarzach.

6. Kontynuować prace dokumentacyjne z dziedziny kultury literackiej i przedstawić ich wyniki w postaci monografii syntetyczno-interpretacyjnej.

7. Wzmocnić badania komparatystyczne.

8. Zorganizować we współpracy z polonistami zagranicznymi systematyczną penetrację zbiorów źródłowych znajdujących się w bibliotekach i archiwach poza obszarem dzisiejszej Polski.

9. Przyspieszyć realizację wydawnictw bibliograficznych i dokumentacyjnych.

10. Opracować bibliografię polskiej teorii literatury, rzeczową bibliografię literatury polskiej i bibliografię recepcji pisarzy obcych w Polsce.

11. Rozszerzyć prace nad wydawnictwami encyklopedycznymi i informacyjnymi.

12. Rozbudować i ulepszyć dział krytyczno-recenzyjny w czasopiśmiennictwie naukowym.

13. Zintensyfikować prace nad zbiorowymi wydaniem krytycznymi i popularno-naukowymi klasyków literatury polskiej.

14. Kontynuować przedsięwzięcia o charakterze antologijnym, rozwinąć działalność przekładową w zakresie fundamentalnych prac monograficznych i syntetycznych z nauki o literaturze i dziedzin pokrewnych.

15. Zanalizować stan polonistyki zagranicznej i zacieśnić z nią współpracę.

B. Komitet Nauk o Literaturze Polskiej aprobuje od strony merytorycznej projekty planu międzyresortowego III.19 "Dzieje literatury polskiej - tradycja i współczesność" oraz problemu węzłowego 11.1 "Polska kultura narodowa, jej tendencje

rozwojowe i percepcja" (w części dotyczącej literatury polskiej).

Niezależnie od tego jednak należy stwierdzić, że:

1. Dotychczasowy system planowania okazał się dla nauk humanistycznych uciążliwy, wymaga więc zasadniczej rewizji. Konieczne jest uproszczenie i modyfikacja zasad planowania, finansowania i sprawozdawczości, a więc usunięcie ograniczeń w postaci "narzutów" z jednej strony, a "limitów" z drugiej oraz ogromnej a bezużytecznej pisaniny dokumentacyjnej; wszystko to bowiem znacznie utrudnia realizację zadań problemowych.

Nie kwestionując wartości badań zaliczonych do problemów węzłowych i międzyresortowych, należy mocno podkreślić, że przynależność ta nie może hierarchizować ich wartości w stosunku do tzw. badań własnych i nie powinna automatycznie zapewniać prymatu publikacyjnego. Stosowanie tego kryterium całkowicie wypacza obraz aktywności środowiska polonistycznego.

2. Publikacje tekstów i opracowań z dziedziny nauk o literaturze powinny - jak zresztą w ogóle publikacje naukowe - uzyskać szczególny obszar swobody w ramach zasad działania ustawy o cenzurze. Przewidzianych ograniczeń nie należy stosować do literackich tekstów i opracowań nie związanych bezpośrednio ze współczesną sytuacją polityczną. Celowe wydaje się też powołanie przez PAN komisji interwencyjnej działającej przeciw nieuzasadnionym decyzjom cenzury. Teksty klasyków literatury polskiej powinny być publikowane w wersji integralnej bez ingerencji cenzury.

3. Dla częściowej choćby poprawy stanu rzeczy istniejącego w edytorstwie naukowym niezbędne jest: a) zorganizowanie ogólnopolskiego studium edytorskiego, b) zwiększenie liczby etatów w redakcjach klasycznych wydawnictw, c) przyznawanie stopni

naukowych za prace edytorskie, d) znaczne podwyższenie honorariów za prace w tej dziedzinie wykonane.

4. Podobna sytuacja panuje w dziedzinie dokumentacji i bibliografii literackiej; konieczne są więc zasadnicze zmiany w warunkach pracy i płacy.

5. Zdecydowanych posunięć wymaga obecna sytuacja wydawnicza, wręcz katastrofalna dla książki naukowej. Chodzi tu nie tylko o zwiększenie liczby publikowanych pozycji i przyspieszenie procesu ich produkcji, ale o podwyższenie ich nakładu i obniżenie ich ceny poprzez zastosowanie systemu dotacyjnego. Pracownikom naukowym ułatwić należy zakup zagranicznych książek fachowych.

6. Instytutowi Badań Literackich, Komitetowi Nauk o Literaturze Polskiej, komisjom historycznoliterackim Oddziałów PAN i towarzystw naukowych należy przywrócić - w ramach przyznaných limitów arkuszowych - samorządność w konstruowaniu planu wydawniczego, w sposób arbitralny naruszaną przez Biuro Wydawnictw i Bibliotek PAN a niekiedy także przez Wydawnictwo Ossolineum.

7. Zwiększyć należy środki na wyjazdy badawcze za granicę i udział uczonych polskich w wielkich imprezach zagranicznych, zadbać o wydawanie - w kraju lub za granicą - najwybitniejszych osiągnięć literaturoznawstwa polskiego w językach światowych. Niezbędne jest również uzyskanie przydziałów na zakup książek naukowych z krajów kapitalistycznych; absolutną i arcyważną koniecznością jest znalezienie środków na wznowienie prenumeraty czasopism przez biblioteki naukowe.

8. Radykalnej poprawy wymagają warunki lokalowe i wyposażenie techniczne polonistyki literackiej.

II. Potrzeby pracowników naukowych i dydaktycznych

Wobec niestabilności systemu oświatowego trudno powiedzieć, w jakim stopniu reprodukcja polonistycznej kadry naukowo-dydaktycznej odpowiadać będzie potrzebom nieco odleglejszej przyszłości. Na podstawie badań przeprowadzonych przez KNoLP sformułować można już teraz następujące postulaty:

1. Zmniejszyć obciążenie dydaktyczne asystentów i starszych asystentów do 120 godzin rocznie (z obowiązkiem hospitowania zajęć prowadzonych przez samodzielnych pracowników nauki) i do 210 godzin rocznie dla adiunktów.

2. Zapewnić młodej kadrze prawo do urlopu naukowego co 3-5 lat.

3. Ulepszyć instytucjonalne formy zespołowego kształcenia młodej kadry (seminaria doktoranckie, staże krajowe); równocześnie jednak staranniej sprawdzać wyniki pracy młodej kadry oraz w razie potrzeby - szybciej i energiczniej stosować rotację.

4. Umożliwić dopływ młodych sił do pracy naukowej przez przydział - ilościowo choćby nieduży, ale regularny - nowych etatów.

5. W stosunku do dotychczasowej praktyki, w której czas pracy zarówno nad rozprawą doktorską, jak i habilitacyjną trwa przeważnie 7-8 lat, zmienić wymogi z "objętościowych" na "jakościowe", nadawać stopnie także za rozprawy krótkie, jeśli rozwiązują ważne problemy naukowe, dopuścić możliwość "przeskoczenia" stopnia doktorskiego, gdy przedstawiona praca spełnia wymogi habilitacyjne, a także nadania tytułu profesora na podstawie wybitnej pracy habilitacyjnej.

6. Prawo do zatwierdzania stopni naukowych przyznać w ramach Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej zespołowi fachowców z

danej dyscypliny, nie zaś jak dotąd - sekcji nauk społecznych, gdzie z natury rzeczy przeważają głosy niespecjalistów. Zespół ten powinien być wybieralny. Nie powinny się też powtarzać wypadki, w których decyzje podejmowane są na podstawie opinii referentów, w danej dziedzinie niekompetentnych lub też posiadających kompetencje zdecydowanie niższe od recenzentów pracy. Motywacje podjętych decyzji powinny być jawne.

7. Znieść działający w praktyce wymóg wypromowania dwóch doktorów przed wysunięciem wniosku o nominację na profesora, ustanawia on bowiem co najmniej 6-letni odstęp między uzyskaniem docentury a postawieniem tego wniosku.

8. Skrócić oczekiwanie na nominację profesorską przeciągające się nieraz do kilku lat i wyeliminować pojawiające się w tym postępowaniu przywileje i dyskryminacje.

9. W całej polityce kadrowej przestrzegana być musi zasada merytorycznej oceny umiejętności naukowych, dydaktycznych i organizacyjnych oraz oblicza moralno-obywatelskiego pracownika.

10. Niezbędne jest podniesienie wynagrodzeń pracowników naukowych i dydaktycznych, proporcjonalnie do podwyżek przyznanych innym zawodom. W szczególności konieczna jest podwyżka wynagrodzeń za zajęcia zlecane i prace edytorskie.

Komitety Nauk

o Literaturze Polskiej PAN

¹ Raport ten został przygotowany na zlecenie Polskiej Akademii Nauk.